

КОНЦЕПЦІЯ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ ТА МІСЦЕ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ В НІЙ

В статті розкривається сутність нематеріальних активів та визначення їх економічної природи.

Ключові слова: економіка знань, нематеріальні активи, інтелектуальна власність, нвтелектуальні активи, інтелектуальний капітал, людський капітал

Вступ. Стратегія розвитку інформаційно-знаннєвого суспільства є сьогодні центральним системним ядром соціально-економічної політики розвинених країн, що дозволяє їм максимально скористатися перевагами пануючого інформаційного техніко-економічного укладу еволюції людської цивілізації. Сучасні проблеми економічного розвитку пов'язані, насамперед, із інтелектуалізацією праці, наданням найвищого пріоритету процесам продукування нових знань, які здатні забезпечити соціально-економічний прогрес українському суспільству.

Концепція знаннєвої економіки вважається спадкоємицею розвитку неокласичних теорій економічного зростання та постшумпетеріанських теорій економічного розвитку. Оскільки вона формулює новітні висновки цих теорій у термінах реальної економічної політики як для розвинених країн, так і країн, що розвиваються, включаючи перехідні економіки, то зупинимось на цих теоріях більш детально. Крім того, економіку знань як економічну теорію потрібно розглядати у світлі теорії економічних відносин, пов'язаних з обміном і поширенням знань. Це означає, що існуючі теорії, побудовані для стандартних процесів обміну, повинні бути змінені: для опису економіки знань вони не придатні.

Постановка завдання. Незважаючи на значну кількість наукових праць та вагомі досягнення в області економіки знань та нематеріальних активів, залишились дискусійними ряд теоретичних положень і практичних проблем. Це зумовило вибір теми дослідження.

Результати досліджень. Особливості концепції економіки знань були узагальнені переважно в процесі емпіричного аналізу тенденції та рушійних сил сучасного економічного розвитку. Але до такого ж результату привела і логіка розвитку теорій економічного зростання.

До моделі економічного зростання Р. Солоу панувала кейнсіанська модель Харрода-Домара, де вирішальним фактором економічної динаміки виступало накопичення капіталу за припущень постійної норми накопичення та граничної продуктивності капіталу. Кейнсіанський аналіз, як відомо, є коректним для

короткострокового періоду при фіксованих цінах праці капіталу і тому він не міг належним чином дослідити фактор технологічних змін.

Розробка теорії знаннєвої економіки стала результатом розвитку ендогенних теорій економічного зростання, які розщеплюють не тільки «залишок Солоу» на ендогенні чинники, але й розкривають нову якість праці як виробничого ресурсу, що набув змісту категорії людського капіталу. Саме тому формування економіки знань стало вважатись головним пріоритетом політики економічного зростання не тільки для розвинених країн, а як загальне правило.

У цих нових умовах актуальними стали також дослідження неошумпетеріанської школи щодо впливу змін технологій і відповідної структури виробництва на економічний розвиток. Економічна теорія технологічної динаміки відноситься до новітніх досягнень економічної науки, пов'язаних із розвитком нової парадигмальної гілки - еволюційної економіки. Проте, фундаментальні теоретичні підвалини цієї теорії було закладено у попередні часи, майже сто років тому. Одним із основних її фундаторів виступив видатний український вчений М. І. Туган-Барановський, разом з яким корифеями стали його учні М. Кондрат'єв, А. Шпитгоф і Й. Шумпетер, який узагальнив цей напрям.

Економіка знань є історично відносним і досить суперечливим явищем, оскільки ставить у центр господарської системи інноваційні процеси різного рівня. Протікання інноваційних процесів в економіці забезпечують такі інститути:

- діяльність яких спрямована на підготовку людського капіталу та сприятливого інформаційного середовища для ведення інноваційної діяльності;
- що беруть безпосередню участь у процесі створення, комерціалізації та використання нового знання;
- які спрямовані на забезпечення інноваційної діяльності матеріальними ресурсами.

Внутрішня природа інновацій пояснюється тим, що вони є безпосереднім продуктом людського розуму, активності, інтелекту. В цьому абстрактному вигляді інтелектуальна власність як товар може бути передана будь-якій чисельності покупців, тобто продаж товару-інтелектуальної власності.

Реалізація суспільного продукту, відповідно, може розглядатися як наслідок реалізації прав інтелектуальної власності. Звідси можна сформулювати особливості продажу інтелектуальної власності:

- товар не відчужується продавцем, а тільки запозичується, використовується і продавцем і покупцем;
- спеціальний договір є вихідним пунктом всіх подальших угод, оскільки їх характер потребує чіткого визначення методів і форм спільного захисту інтересів, страхування ризиків, забезпечення гарантій, розподілу прибутків;
- гроші відіграють роль кумулятивної ціни, що отримується за право користування інтелектуальною власністю.

Взаємопов'язаними складовими економіки знань у даний час вважаються:

- якісна і безперервна освіта для всього населення країни;

- економічні стимули та інституційний режим, що заохочують до ефективного використання національних і глобальних знань в усіх секторах економіки;

- ефективна інноваційна система, що об'єднує в єдиний комплекс економіку (бізнес), наукові та різного роду дослідницькі центри і навчальні заклади;

- динамічна інформаційна інфраструктура, що надає інформаційні та комунікаційні послуги суб'єктам ринку, державним установам і всім прошаркам населення;

- держава як ініціатор і координатор становлення та розвитку економіки знань в усіх сферах життєдіяльності країни.

Отже, економіка знань (знаннєва економіка), за визначенням В.Гейця, - це економіка, в якій і спеціалізовані, і повсякденні знання є джерелом зростання. При застосуванні таких знань поряд з природними ресурсами, капіталом і працею домінуючим фактором стають процеси їх нагромадження і використання, в результаті чого постійно зростає конкурентоспроможність економіки.

Формування економіки знань означає зміну інституційних основ функціонування господарської системи, оскільки змінюються правила і норми економічної поведінки людей, їх пріоритети і цінності. Діяльність, пов'язана зі здобуванням і збереженням знань, відокремлюючись від матеріального виробництва, залишається підпорядкованою йому. Інститут збереження знань займає важливе місце у забезпеченні стійкості суспільства.

Знання стають фактором виробництва через своє втілення у засобах виробництва, з'являються спеціалізовані інститути, що спрямовані на відтворення і трансфер нових знань. Саме на цьому етапі виникає економіка, яка базується на знаннях. Продукування нових знань стає головною проблемою.

Узагальнення багаторічного світового досвіду інституційних трансформацій в науково-інноваційній сфері свідчить, що найхарактернішими та прийнятнішими для умов України інституційними механізмами розвитку економіки знань мають бути такі їх формування:

1. Інституційно-правове забезпечення розвитку економіки знань.
2. Реформування форм власності інститутів науково-інноваційної сфери.
3. Удосконалення системи управління та організаційних форм навчальних закладів, науково-дослідних і проектно-конструкторських організацій.
4. Реформування системи підтримки пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності.
5. Розвиток системи інформаційного забезпечення.
6. Трансформація системи підготовки кадрів.
7. Комерціалізація нового знання, створення об'єктів ринкової інфраструктури науково-інноваційної діяльності.

Термін «інтелектуальний капітал» вперше використав Дж. Гелбрейт в 1969р., але широкого розповсюдження цей термін знайшов у першій половині 90-х років минулого століття. В 1993р. шведська страхова компанія «Scandia»

опублікувала річний звіт з даними про наявність інтелектуального капіталу, а головну роль в популяризації цього терміну зіграла стаття Т.Стюарта.

Виходячи з концепції інтелектуального капіталу пропонуємо його розбити на такі складові (рис. 1).

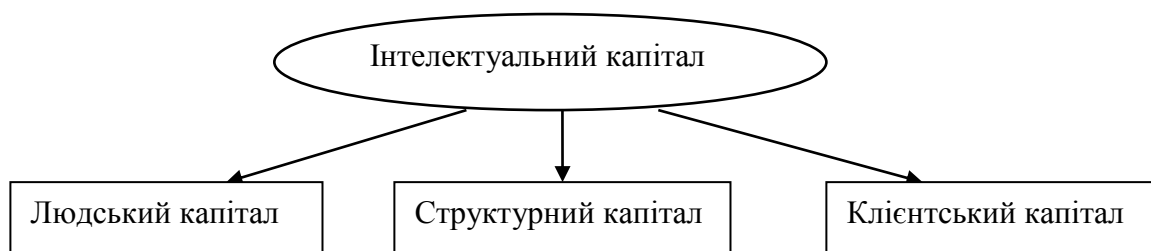

Рис. 1. Структура інтелектуального капіталу

Людський капітал: персональний гудвіл (репутація власника а бо менеджера); кваліфікована і зібрана разом робоча сила; контракти найму; сприятливі трудові договори; ноу-хау, невіддільні від конкретної фізичної особи. Перераховані активи відіграють вирішальну роль в створенні вартості підприємства і не знаходяться у власності компанії; являються, як правило, невідчужуваною власністю підприємства; не враховуються в балансі.

Структурний капітал: права на об'єкти інтелектуальної власності; інформаційні ресурси; дозволи; технічні бібліотеки і сховища газет. Названі елементи: належать підприємству; віддільні від бізнесу; враховуються в балансі. Виняток складає захист від недобросовісної конкуренції – її забезпечення є прямим обов'язком держави.

Клієнтський капітал: договори про відмову від конкуренції; сприятливі договори оренди; сприятливі контракти на доставки; клієнтські відносини; об'єкти інтелектуальної власності – товарні знаки і знаки обслуговування, фірмові найменування. Ці нематеріальні активи: знаходяться у власності компанії (виключення – найменуванні місць походження товару, що належить державі і клієнтських відносин; можуть бути ідентифіковані окремо від бізнесу (виключно клієнтські відносини); не враховуються в балансі (виключення – товарні знаки і знаки обслуговування, фірмові найменування).

Необхідно відмітити, що значний вклад у розвиток та вивчення різних аспектів економіки знань, в тому числі менеджменту знань, управління інтелектуальним капіталом, нематеріальними активами тощо внесли також свій вклад російські та українські вчені-економісти.

Серед російських дослідників аспектів управління інтелектуальними активами можна виділити Ю.Анікіна (інноваційний менеджмент, інструменти та методи управління інноваціями); А.Проскуракова (розвиток концепції управління створенням та освоєнням нової техніки); В.Зінова [25] (основи управління інтелектуальною власністю); Л.Лукічову (управління інтелектуальним капіталом) та інші.

Колективна монографія «Україна у вимірі економіки знань» [1] під редакцією академіка В.Гейця присвячена дослідженню сукупності проблем

становлення і перспектив розвитку економіки знань в Україні. Серед авторів даної монографії відомі вчені-економісти, які внесли свій вклад в дану проблему, - В.Александрова, Ю.Бажал, Д.Богиня, О.Лапко, А.Евенко, Л.Федулова та інші. Автори досить систематизовано розглянули як знання може в умовах України забезпечувати процес підвищення конкурентоспроможності економіки і яку роль у цьому відіграє і має відігравати інтелектуальний потенціал, що сформувався. В монографії достатньо розкрито роль державного регулювання в становленні і розвитку економіки знань.

Серед інших українських вчених-економістів, які досліджували дану проблему, варто назвати академіка А.Чухно (сутність, форми і закономірності розвитку інтелектуального капіталу); О.Бутнік-Сіверського (економіка інтелектуальної власності); П.Крайнева (управління промисловою власністю); Г.Жаворонкову (управління знаннями інноваційних підприємств) та інші.

Необхідно відмітити, що в роботах названих авторів спостерігається неоднозначне трактування термінів та понять. Кожний дослідник має свою суб'єктивну точку зору, тому в табл. 1 представлена характеристика понять та термінів, якими оперують деякі з перерахованих дослідників.

В економіці знань визначальним є інтелектуальний потенціал суспільства, на який вона опирається і який становить сукупність повсякденних (буденних) і спеціалізованих (наукових) знань, які нагромаджені у свідомості людей та матеріалізовані в технологічних способах виробництва. Інтелектуальний потенціал суспільства виконує одночасно декілька функцій. Одна з них пов'язана з кваліфікацією та професійною підготовленістю населення до продуктивної діяльності. Інша – з розвитком творчих навичок, і в тому числі теоретичного мислення.

1. Характеристика термінів економіки знань

Термін	Коротка характеристика
Інтелектуальна власність	Сукупність прав на результати творчої діяльності
Інтелектуальні активи	Сукупність інформаційно-інтелектуальних ресурсів та продуктів
Інтелектуальний капітал	Сукупна різниця між ринковою вартістю компанії та вартістю матеріальних активів
Інтелектуальні ресурси	Сукупність різних форм об'єктивованих знань, що мають комерційну цінність
Інтелектуальний потенціал	Здатність працівників компанії пропонувати нові ідеї у різних сферах її діяльності
Нематеріальні активи	Активи, що не мають матеріального втілення та виникають на основі прав, груп нематеріальних елементів, інтелектуальної власності, переваг
Людський капітал	Сукупність знань, вмінь, навичок, освіти, кваліфікації, які можуть забезпечувати віддачу (дохід)

Тому, процес переходу до суспільства та економіки знань – соціальний і одночасно технократичний проект модернізації. Його реалізація дозволить сформуванню економічної і політичної системи суспільства, в якому не тільки

зберігатиметься соціальна стабільність, а й формуватимуться умови для активної життєдіяльності.

Вітчизняні вчені стверджують, що Україна «опинилася в глобальному світі, але ще, на жаль, лишається поза глобальною економікою». На їх думку, «еволюція постіндустріального суспільства характеризується послідовною актуалізацією й розвитком сфери послуг, інформаційного сектора, економіки знань».

На думку Д.Белла, концепція постіндустріального суспільства включає п'ять основних компонентів цього поняття:

- 1) в економічному секторі: перехід від виробництва до розширення сфери послуг;
- 2) у структурі зайнятості: домінування професіонального та технічного класу;
- 3) основоположний принцип суспільства: центральне місце знань як джерела нововведень і формулювання політики;
- 4) прийняття рішень: створення нової «інтелектуальної економіки»;
- 5) майбутню орієнтацію: особливу роль технології та технологічних оцінок.

Постає проблема побудови «глобальної» ієрархічної системи охорони прав на знання або інтелектуальну власність, яка має складатись з національних та регіональних систем. В умовах формування постіндустріального суспільства розвиток системи охорони інтелектуальної власності є невід'ємною складовою національної інноваційної політики. У цьому аспекті «інноваційну діяльність слід визначити як діяльність, спрямовану на вкладання інвестицій у створення і використання промислової інтелектуальної власності, науково-технічної продукції з метою отримання прибутку або соціального ефекту, що вирізняється підвищеним ризиком у досягненні її результатів» [49].

Ефективне функціонування системи інтелектуальної власності можливо лише за умови, коли політика у сфері інтелектуальної власності буде інтегрованою у національну економічну стратегію і стратегію розвитку. Така політика, дозволить застосувати всебічний і глобальний підхід до стимулювання і сприяння інноваціям на національному рівні, а також стане каталізатором створення та використання знань.

Експерти всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ) вважають, що оскільки жодна країна не є схожою на іншу, то при розробці національної політики немає природної для усіх моделі інтеграції політики в сфері інтелектуальної власності. Тому кожна країна має вбудовувати питання інтелектуальної власності у контекст загальної стратегії і розробляти власну політику в сфері інтелектуальної власності з урахуванням конкурентних потреб та обставин.

Можливі різноманітні шляхи інтеграції, серед них – ідентифікація національних пріоритетних сфер науки і техніки, вручення нагород за інновації, заохочення державних і приватних науково-дослідних партнерських зв'язків, сприяння розвитку системи участі у розподілі роялті та ліцензування, розширення фінансової підтримки та забезпечення добросовісної конкуренції

на ринку. Такі заходи мають сприяти зростанню кількості новаторів, здатних продавати власну інтелектуальну власність на національних та закордонних ринках.

Роль уряду постає у створенні сприятливого для творчого процесу клімату та необхідної інфраструктури, що має базуватися на використанні мережових зв'язків, передових технологій та творчого внеску, при цьому їх роль є вирішальною в укріпленні та розвитку національної бази знань як основи інновацій, а також у координації політики сприяння вивченню активів інтелектуальної власності, що виникають внаслідок таких дій.

Визначним є той факт, що у країнах, які розвиваються, більшість знань та інновацій акумулюються в університетах та державних науково-дослідних установах. Проте порівняно рідко цей інтелектуальний капітал перетворюється на економічні активи та використовується для створення матеріальних благ в інтересах цих установ і всієї країни в цілому. Це, головним чином, пояснюється відсутністю належної політики в сфері інтелектуальної власності та середовища, сприятливого для розвитку бізнесу.

Таким чином, у сучасну епоху, засновану на знаннях, економічне зростання досягається не тільки за рахунок простого приєднання до традиційної політики, що сприяє розвитку відкритого ринку та вільної торгівлі. Стійке зростання національної економіки, соціального та культурного добробуту потребує синтезу різних видів політики, об'єднаних з метою підвищення потенціалу кожної країни та її ресурсів знань і надання їй допомоги в сфері використання інтелектуальної власності як інструмента перетворення цих ресурсів на матеріальні блага через такі чинники:

- забезпечення наявності основних елементів, необхідних для розширення бази знань, заохочення створення та використання інновацій, а також створення середовища, сприятливого для розвитку бізнесу, враховуючи інтелектуальну власність;

- об'єднання інтелектуальної власності і політики розвитку з метою забезпечення комплексної і логічної інфраструктури, середовища і культури для стимулювання використання винаходів і творчості з метою економічного зростання;

- налаштування стратегії розвитку за допомогою інтелектуальної власності та відповідної політики з метою підвищення довіри та моніторингу швидких змін на національному та міжнародному рівнях у діловій, культурній та технічній областях.

Інноваційна праця як найважливіша складова економіки знань охоплює цикл від розробки науково-технічної ідеї до її реалізації на комерційній основі. Результатом інноваційної праці стає новий продукт, який матеріалізує ідеї авторів нововведень, тобто інноваторів. В умовах конкурентної боротьби підприємств, організацій, окремих підприємців за економічне виживання інноваційна праця орієнтується на ринок, жорстко прив'язана до ринкового попиту його динаміки. У загальному вигляді сутність інноваційної праці може бути проілюстрована за допомогою моделі (рис. 2).

В контексті погляду на інноваційний процес через призму науки про працю як найважливішої складової економіки знань, Д.Богиня сформулював таке визначення: «інноваційна праця – це свідомо доцільна діяльність на основі НТП, яка спрямовується на створення нових продуктів, послуг, організаційних форм та інших нових споживчих вартостей відповідно до ринкового попиту, їх впровадження, використання, на комерціалізацію у різних сферах із метою одержання корисного ефекту (економічного, соціального, екологічного та інших) та задоволення суспільних потреб».

Подальший розвиток інноваційної праці в системі економіки знань на новій концептуальній основі має врахувати радикальні зміни в соціально-економічних відносинах нашого суспільства, постіндустріальних тенденцій світового розвитку. Нагально необхідними є наукові дослідження мотивів і стимулів до ефективної інноваційної праці в умовах перехідної економіки. Зокрема, розробка методик діагностики сприйнятливості персоналу до інновацій, вдосконалення методів оцінки результативності і складності праці,

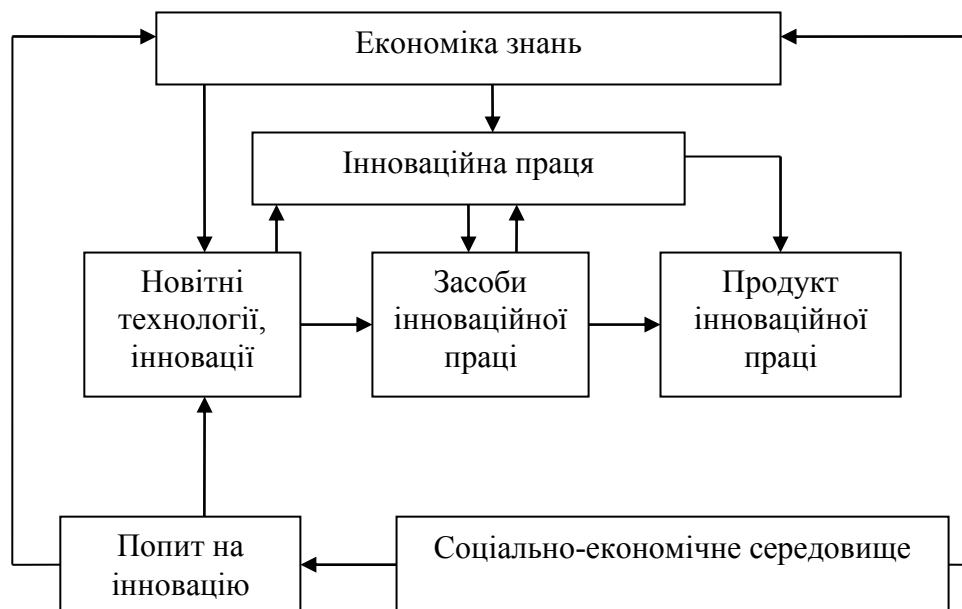

Рис. 2. Модель інноваційної праці в системі економіки знань

запровадження вимірювання конкурентоспроможності персоналу, переорієнтація кадрової стратегії підприємств, регіонів, держави на позиції засвоєння інноваційної моделі розвитку економіки України.

В економіці знань вартість корпорацій, організацій і фізичних осіб безпосередньо пов'язана з інтелектуальним капіталом. Кожна інновація починається з нематеріальних активів, заснованих на знаннях. Інтелектуальний капітал у розвинутих країнах світу сьогодні виступає одним із стратегічних ресурсів.

Інтелектуальний капітал, або капітал знань, більшістю авторів розглядається як нематеріальний інтелектуальний актив, що складається із запасу і руху знань. Нематеріальні активи – це фактор, який поруч з

фінансовими і матеріальними активами впливає на формування вартості компанії і знаходиться під її контролем.

Інтелектуальний актив – це інтелектуальні ресурси, які організація змогла визначити, описати і занести у визначений реєстр. Інтелектуальний капітал утворюють явні і неявні знання (ресурси). Різниця між інтелектуальним капіталом і інтелектуальними активами знаходиться у правах власності організації. Будь-яка організація володіє правом власності на інтелектуальні активи, які їй належать і не має права власності на інтелектуальні ресурси, які є їх джерелом. Інтелектуальна власність – це повністю юридично оформлені інтелектуальні активи, вона включає в себе визначені форми інтелектуального капіталу: патенти, торгові марки, права власності, комерційні таємниці тощо.

Створення нової теорії організації, яка б включала нематеріальні активи, було головною метою прихильників управління знаннями. Вона з'явилась завдяки Р.Каплану і Д.Нортону – піонерам «балансового обліку». Вони наполягали на всебічному розгляді організацій, який включав би не тільки фінансові результати, але також і «дії», які привели до цих результатів: взаємовідносини з клієнтами, інновації, вивчення перспектив бізнесу.

Як уже зазначалося, нематеріальні активи – рушійна сила нової економіки, заснованої на знаннях. Близько 90% ринкової вартості America Online і Microsoft, припадає на нематеріальні активи. Був час, коли матеріальні активи Microsoft оцінювались в 1,6 млрд.дол., тоді як ринкова капіталізація – 400 млрд.дол. В наш час виникла корпорація, яка є ілюзею, але ця ілюзія приносить прибуток.

Багато організацій та спеціалістів намагалися оцінити проблеми і можливості, пов'язані з нематеріальними активами. В 2000р. Європейський союз розпочав роботи по програмі вивчення «Тенденцій в політиці по відношенню до нематеріальних активів» в сімох країнах-учасниках з заснуванням Європейської експертної групи (HLEG), яка визначила нематеріальні активи як «нематеріальні фактори, які покращують показники компанії в плані виробництва товарів або наданні послуг і які в майбутньому повинні принести економічну вигоду організаціям або окремим особам, контролюючи їх впровадження». Далі група прийшла до такого висновку: «Навіть якщо ми зможемо візуалізувати нематеріальні активи, їх особливості не дозволять їх відслідковувати. Ми не зможемо побачити, торкатися і зважити їх, тому ми не зможемо їх вимірювати, і щоб визначити їх роль, ми повинні покластися на непрямі показники».

Висновки. Отже, дослідження економічного змісту нематеріальних активів та визначення їх економічної природи є необхідним для розв'язання проблем їх ефективного використання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1.Геєць В. Характер перехідних процесів до економіки знань // Економіка України. – 2004. – № 4. – С. 4-14.

2. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения: Избранные труды. – М.: Экономика, 2002. – 769 с.
3. Україна у вимірі економіки знань / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця. – К.: «Основа», 2006. – 592с.
4. Зинов В.В. Управление интеллектуальной собственностью: учеб. пособие. – М.: Дело, 2003. – 512 с.
5. Лукичева Л.И. Управление интеллектуальным капиталом: Учебн. пособие / Л.И. Лукичева. – М.: Омега-Л, 2007. – 552 с.
6. Чухно А. Интеллектуальний капітал: сутність, форми і закономірності розвитку // Економіка України. – 2002. – № 11. – С. 49-55.
7. Бутнік-Сіверський О.Б. Економіка інтелектуальної власності. – К.: ПВП, 2004. – 296 с.
8. Крайнів П.П. Интеллектуальна економіка: управління промисловою власністю: Монографія. – К.: Концерн „Видавничий Дім „Ін Юре”, 2004. – 448с.
9. Жаворонкова Г.В. Система знань як складова інтелектуального капіталу інноваційних підприємств // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – Хмельницький: ХНУ, 2005. – Т. 1. – № 6. – С. 15-18.
10. Інноваційна стратегія українських реформ / А.С. Гальчинський, В.М. Геєць, А.К. Кінах, В.П. Семиноженко. – К.: Знання, 2002. – 336 с.
11. Глушко О.О. Интеллектуальний капітал корпорацій: визначення, формування та оцінка // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. Т.1. – Хмельницький: ХНУ, 2005. – С. 112-115.